

Για μια θεωρία της στρατιωτικής ισχύος

Νίκος Κ. Κυριαζής*

Περίληψη

Στο άρθρο που ακολουθεί επιχειρείται μία νέα προσέγγιση στον ανταγωνισμό δυνάμεων στην ιστορία. Η κυριαρχία που πέτυχαν σε διάφορες ιστορικές περιόδους ορισμένες χώρες, στηρίζονταν σε συνδυασμό εισαγωγής νέας στρατιωτικής τεχνολογίας ή και τακτικής, και προσπάθεια ελέγχου της ξηράς μέσω κυριαρχίας στην θάλασσα (π.χ. Ρώμη, Ηνωμένο Βασίλειο), μετά της ξηράς και της θάλασσας, μέσω κυριαρχίας του αέρα (π.χ. Γερμανία και ΗΠΑ στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) και τέλος από τα τέλη του 20ού αιώνα, κυριαρχία στα τρία προηγούμενα στοιχεία μέσω ελέγχου του διαστήματος (π.χ. ΗΠΑ μέσω Πολέμου των Άστρων στον Πόλεμο του Κόλπου και στην Σερβία).

Η κυριαρχία της στεριάς

«Από την εποχή που οι άνθρωποι άρχισαν να οργανώνονται σε κοινωνικές ομάδες, πριν ακόμα από την «επίσημη» αρχή της ιστορίας, ξεκίνησαν και οι μεταξύ τους αντιπαλότητες και πολεμικές αναμετρήσεις. Στη διάρκεια της προϊστορίας, οι συγκρούσεις αυτές αφορούσαν μικρές ομάδες (κυνηγών, νομάδων ή των πρώτων αγροτικών οικισμών). Στη συνέχεια, με τη δημιουργία των πρώτων κρατών έχουμε την πρώτη εμφάνιση οργανωμένων στρατευμάτων, και οργανωμένου πολέμου, με τη μορφή ακόμα και μακρινών εκ-

---

* Επίκουρος καθηγητής Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

στρατειών, όπως π.χ. στον Ελλαδικό χώρο, την εκστρατεία της Τροίας, ή στη Μέση Ανατολή τις μεγάλες αιγυπτιακές εκστρατείες του νεότερου βασιλείου στην Παλαιστίνη και Συρία (15ος - 13ος αιώνας, κυρίως με τους Φαραώ Θούμθοση και Ραμσή Β').

Παρατηρείται το φαινόμενο, κρατική και στρατιωτική οργάνωση να συμβαδίζουν και να αλληλοϋποστηρίζονται και να οδηγούν σε απόπειρες κυριαρχίας σε όλο και μεγαλύτερο γεωγραφικό χώρο.

Δύο είναι τα κοινά σημεία που χαρακτηρίζουν τις απόπειρες κυριαρχίας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα: Η σημασία της τεχνολογίας, και η επέκταση σε νέα «επίπεδα» και ιδεολογία. Οι επιτυχημένες προσπάθειες κυριαρχίας σε μεγάλες γεωγραφικές εκτάσεις βασίστηκαν πάντα σε κάποιο είδος τεχνολογικής υπεροχής, που μπορεί να είναι ένας νέος οπλισμός, οργάνωση, ή συνδυασμός των παραπάνω.

Στην Αρχαία Ελλάδα, η πρώτη δύναμη που κατόρθωσε να επιβάλει την κυριαρχία της σε ολόκληρο σχεδόν τον Ελλαδικό χώρο και στη συνέχεια στη δημιουργία μιας μεγάλης αυτοκρατορίας, ήταν η Μακεδονία. Η στρατιωτική ισχύς της στηρίχθηκε στον νέου τύπου οπλισμό της παραδοσιακής φάλαγγας των οπλιτών (επιμήκυνση του δόρατος που έγινε η Μακεδονική σάρισα των 6 μέτρων με μείωση του μεγέθους και του βάρους της ασπίδας) και έμφαση στο ρόλο κρούσης του «βαρέος» ιππικού που για πρώτη φορά στην παγκόσμια ιστορία ανέλαβε το ρόλο αυτό, και έγινε το κυρίαρχο όπλο που έφερε το καίριο πλήγμα στον αντίπαλο, όπως στη μάχη της Χαιρώνειας υπό την ηγεσία του Αλεξάνδρου, και μετά στο Γρανικό, στην Ισσό και στα Γαυγάμηλα.

Ας θυμηθούμε, πως ο ρόλος του ιππικού στις άλλες Ελληνικές πόλεις ήταν μέχρι τότε βοηθητικός, ενώ στις ασιατικές δυνάμεις, Ασσύριους, Μήδους και Πέρσες, το ιππικό ήταν κυρίως οπλισμένο με τόξο και χρησιμοποιούταν ως όπλο τριβής, χωρίς να έρχεται σε σύγκρουση εκ του συστάδην με το αντίπαλο πεζικό ή ιππικό, παρά μόνο σε εξαιρέσεις, όταν ο εχθρός είχε π.χ. ήδη αρχίσει να υποχωρεί, χάνοντας τη συνοχή του. Επιπλέον, ο νεωτερισμός των Μακεδόνων βασιλέων έγκειται στην εξειδίκευση του στρατεύματος με δημιουργία διαφορετικών τύπων μονάδων (βαρύ και ελαφρύ ιππικό, «μηχανικό») και στη θαυμαστή μεταξύ τους τακτική συνεργασία στο πεδίο μάχης. Η διπλή τεχνολογική υπεροχή των Μακεδόνων (οπλισμός - τακτική) σε συνδυασμό με τις στρατηγικές ιδιοφυίες του Φιλίππου, του Αλέξανδρου και του Παρμενίωνα, έκαναν το μακεδονικό στρατό ανίκητο και προσαρμόσιμο σε κάθε τύπο αναμέτρησης, ώστε να αντεπεξέλθει νικηφόρα εναντίον

Ελλήνων, βαλκανικών φυλών (Ιλλυριοί, Τριβαλλοί κ.λπ.) της Περσικής αυτοκρατορίας, των Αφγανικών φυλών με την τακτική τους του «ανταρτοπόλεμου» και των Ινδών, με τους άγνωστους στους Έλληνες πολεμικούς τους ελέφαντες.

Όμως και προγενέστερα, οι πρώτες αυτοκρατορίες της Μέσης Ανατολής στήριζαν την κυριαρχία τους σε τεχνολογική υπεροχή. Η Αίγυπτος των Φαραώ στην υιοθέτηση του άρματος (μετά την πτώση του αρχαίου βασιλείου από την κατάκτηση των Υκσώς, που χρησιμοποίησαν πρώτοι το άρμα εναντίον των πεζών Αιγυπτίων), όπως και οι Χετταίοι και η χρησιμοποίηση του έφιππου τοξότη αντί για το άρμα από τους Ασσύριους και μετά τους Μήδους και Πέρσες.

Η Ρώμη, η δύναμη που θα κυριαρχούσε και θα ένωνε όλη τη Μεσόγειο και μεγάλο τμήμα της Ευρώπης στην πρώτη «δυτική» αυτοκρατορία, στηρίχθηκε σε δύο τεχνολογικές εφευρέσεις: στην ξηρά στο νέο τύπο οπλίτη, οπλισμένο με βαρύ αμυντικό θώρακα (για πρώτη φορά μαζική χρησιμοποίηση αλυσιδωτών πανοπλιών που κάλυπταν όλο τον κορμό του σώματος και σταδιακά περίπου στα αυτοκρατορικά χρόνια από σιδερένια ελάσματα) κράνος, μεγάλη ασπίδα, και το *gladius*, το σπαθί που χρησιμοποιείται ως λόγχη για να τρυπάει κυρίως και όχι όπως συνήθως μέχρι τότε, να κόβει, και το *pilum*, το ριπτόμενο ακόντιο που δεν χρησιμοποιείται για σύγκρουση εκ του συστάδην όπως το Ελληνικό δόρυ, αλλά έχει σκοπό να «κολλήσει»¹ στην ασπίδα του αντιπάλου, να την βαρύνει και να τον αναγκάσει να την ρίξει, οπότε καθίσταται πολύ τρωτός στα χτυπήματα του *gladius*. Ο νέος οπλισμός που εξελίχθηκε στη διάρκεια των συνεχών πολέμων της Ρώμης, οδήγησε και στη σταδιακή δημιουργία της νέας τακτικής, που είχε ολοκληρωθεί στα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ., όταν η Ρώμη συγκρούστηκε με τη Μακεδονία.

Η νέα τακτική βασιζόταν στην ευέλικτη φάλαγγα μικρού βάρους, ουσιαστικά από τέσσερις σειρές, *velites*, *hastati*, *principes* και *triarii*, που μπορεί να αναπτυχθεί σε οποιαδήποτε μορφολογία εδάφους (αντίθετα με τις Ελληνικές φάλαγγες οπλιτών που χρειάζονται για την αποτελεσματική τους ανάπτυξη σχετικά επίπεδο έδαφος, χωρίς εμπόδια).

Η Ρωμαϊκή παράταξη για πρώτη φορά συνδυάζει στο ίδιο όπλο, το πεζικό, δύναμη «πυρρός», τα ριπτόμενα *pila*, και κρούσης εκ του συστάδην, τον *gladius*. Οι προηγούμενοι στρατοί είχαν για κύριο όπλο κάθε σώματος ένα, είτε αγχέμαχο (Έλληνες και Μακεδόνες στη φάλαγγα δόρυ και ξίφος) είτε τηλέμαχο (ασιατικό ιππικό τόξο).

Η ιστορία φαίνεται πως επαναλαμβάνεται και στην τακτική. Η «λεπτή κόκκινη γραμμή», η βρετανική παράταξη σε μικρό βάθος ώστε να μεγιστοποιείται ο όγκος πυρρός, που υιοθετήθηκε στα τέλη του 18ου, αρχές του 19ου αιώνα, με απόγειο τη χρήση της από τον Ουέλιγγτον εναντίον των Γάλλων, θυμίζει έντονα τη ρωμαϊκή παράταξη, ενώ οι πυκνές γαλλικές φάλαγγες, θυμίζουν τις αντίστοιχες ελληνικές. Και στις δύο περιπτώσεις, η ευελιξία και ο όγκος πυρρός υπερίσχυσε της μάζας.

Η κυριαρχία της θάλασσας

Στη θάλασσα η Ρώμη εισήγαγε εναντίον των Καρχηδονίων, νέο τεχνολογικό νεωτερισμό, τον *corvus*, ένα είδος κινητής γέφυρας που στην άκρη του είχε γάντζο ή αρπάγη και ριπτόταν πάνω στο κατάστρωμα του εχθρικού πλοίου, αιχμαλωτίζοντάς το και μεταβάλλοντας τη ναυμαχία σε πεζομαχία. Η χρησιμοποίηση του *corvus* έδωσε τη θαλασσοκρατορία στους Ρωμαίους, μια «νεοφερμένη» στεριανή δύναμη, την υπεροχή έναντι της ναυτικής δύναμης της Καρχηδόνας που στηριζόταν μέχρι τότε στην ανωτερότητά της στις ναυμαχίες ελιγμών και εμβολισμού. Αξιοσημείωτο είναι, πως στον πρώτο καρχηδονιακό πόλεμο, οι Ρωμαίοι κέρδισαν όλες τις ναυμαχίες εκτός από μια, και τον πόλεμο. Ήδη είχαν γίνει θαλασσοκράτορες. Οι στρατηγικές συνέπειες ήταν βαρυσήμαντες. Ελέγχοντας τη θάλασσα, οι Ρωμαίοι είχαν τη στρατηγική πρωτοβουλία. Στο δεύτερο Καρχηδονιακό πόλεμο, ο Αννίβας αναγκάστηκε να ακολουθήσει τον μακρύ δρόμο της στεριάς από την Ισπανία στην Ιταλία, μέσω της Γαλατίας και των Άλπεων, που του στοίχισε σχεδόν το μισό του στράτευμα πριν ακόμα αντιμετωπίσει τον πρώτο ρωμαϊκό στρατό. Όσο βρισκόταν στην Ιταλία, οι ενισχύσεις που δεχόταν από την ίδια την Καρχηδόνα ήταν ελάχιστες, ακριβώς γιατί η Ρώμη έλεγχε τις θαλάσσιες επικοινωνίες.

Το 208-207 π.Χ. οι Καρχηδόνιοι Ασδρούβαλ (αδελφός του Αννίβα) και Μάγων, σε μια ύστατη προσπάθεια, οδήγησαν το στρατό τους από την Ισπανία στην Ιταλία, ακολουθώντας το δρομολόγιο του Αννίβα, γιατί ο δρόμος της θάλασσας ήταν φραγμένος από το ρωμαϊκό στόλο. Δύο ρωμαϊκοί στρατοί, των υπάτων Marcus Livius Salinator και Gaius Claudius Nero, χρησιμοποιώντας την εσωτερική τους θέση, ανάμεσα στο στρατό του Αννίβα που βρισκόταν στη Νότιο Ιταλία και στο στρατό του Ασδρούβαλ που ερχόταν α-

πό Βορρά, έφραξαν το δρόμο του Ασδρούβαλ, πριν προλάβει να ενωθεί με τον Αννίβα. Στην μάχη του Μεταύρου, το 207 π.Χ., μια από τις πιο αποφασιστικές της παγκόσμιας ιστορίας, οι Καρχηδόνιοι συντρίφθηκαν και ο Ασδρούβας σκοτώθηκε. Ο Αννίβας έγινε ουσιαστικά αιχμάλωτος στην Ιταλική χερσόνησο, αναγκάστηκε να γυρίσει στην Καρχηδόνα έχοντας χάσει τη μοναδική δυνατότητα να νικήσει. Η ήττα του στην Ζάμα το 202 π.Χ. ήταν ο αναπόφευκτος επίλογος της ήττας του Μεταύρου και της αναμφισβήτητης ρωμαϊκής ναυτικής κυριαρχίας.

Η ρωμαϊκή θαλασσοκρατορία είναι κλασικό παράδειγμα «επέκτασης» μιας χώρας σε νέο επίπεδο, εδώ, από το επίπεδο της στεριάς στο επίπεδο της θάλασσας και του πως η κυριαρχία στο νέο επίπεδο, το ναυτικό, οδηγεί στην κυριαρχία στο προηγούμενο, της στεριάς, ένα θέμα το οποίο αναλύεται πιο διεξοδικά στη συνέχεια.

Στον 7ο αιώνα, οι Άραβες δημιούργησαν τη μεγαλύτερη σε έκταση αυτοκρατορία μέχρι τότε, που στο ζενίθ της απλωνόταν από τις παρυφές της Ινδίας, τη στέπα της Κεντρικής Ασίας μέχρι τις πύλες της Κιλικίας στη Μικρά Ασία, τον Ατλαντικό και τη Σαχάρα. Η αραβική στρατιωτική υπεροχή δεν οφειλόταν τόσο στον οπλισμό των μαχητών, όσο στη μεγάλη τους τακτική ευελιξία, που ήταν άριστα προσαρμοσμένη για περιοχές όπου υπήρχαν λίγα φυσικά εμπόδια, όπως ορεινά συγκροτήματα. Οι πρώτοι Άραβες, με νωπή τη νομαδική τους παράδοση ήταν έφιπποι, σε άλογα και καμήλες, που τους έδιναν τη δυνατότητα να προελαύνουν γοργά σε πεδινά εδάφη (όπως η Βόρειος Αφρική και η Μέση Ανατολή) και να διατηρούν τη στρατηγική και τακτική πρωτοβουλία. Ευνοήθηκαν όμως ιδιαίτερα από την ιστορική συγκυρία, βρίσκοντας τις δύο μεγάλες δυνάμεις της περιοχής, το Βυζάντιο και την Περσία, εξαντλημένες από τον μακροχρόνιο αναμεταξύ τους πόλεμο, και τις νότιες επαρχίες του Βυζαντίου δυσαρεστημένες με την κεντρική διοίκηση που επέβαλε βαριά φορολογία, κακή διοίκηση και δεν έδειχνε να την απασχολούν τα τοπικά προβλήματα. Οι λαοί των επαρχιών αυτών είχαν εκφράσει τη δυσαρέσκειά τους άλλοτε με επαναστάσεις, άλλοτε ασπαζόμενοι αιρετικά δόγματα (Αρειανισμό, Νεστοριανισμό, Μονοφυσιτισμό) και σε πολλές περιπτώσεις αποδέχτηκαν τους Άραβες, με τους οποίους ορισμένες φορές είχαν και φυλετική συγγένεια, ως ελευθερωτές. Αντίθετα, όταν οι Άραβες ήρθαν σε σύγκρουση με τους Βυζαντινούς στο ορεινό και καλά οχυρωμένο έδαφος της Μικράς Ασίας και μπροστά στις οχυρώσεις της Κωνσταντινούπολης, απέτυχαν.

Σε αναλογία με τη διαμάχη της Ρώμης με την Καρχηδόνα, οι Άραβες συνειδητοποίησαν πως η ολοκληρωτική νίκη στη στεριά εναντίον του Βυζαντίου, προϋπόθετε την κυριαρχία τους στο επίπεδο της θάλασσας. Ήδη στα τέλη του 7ου αιώνα οι Άραβες είχαν αποκτήσει σημαντικό στόλο ενσωματώνοντας τη ναυτική παράδοση και το δυναμικό των παραλίων της Παλαιστίνης, του Λιβάνου και της Συρίας, όπως το είχαν κάνει αιώνες πριν οι Πέρσες με τους Φοίνικες. Όμως αυτή τη φορά μια τεχνολογική εξέλιξη έσωσε το Βυζάντιο και ανάτρεψε τα αραβικά σχέδια. Ήταν το υγρό πυρ, που κατέστρεψε τον αραβικό στόλο στις δύο πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης και έδωσε στους Βυζαντινούς δρόμωνες και χελάνδια, την κυριαρχία του Αιγαίου, την Αδριατική, τη Μαύρη Θάλασσα και μεγάλα τμήματα της ανατολικής Μεσογείου για 500 ακόμα χρόνια.

Νέες εξελίξεις στις αρχές του 13ου αιώνα ήταν καθοριστικές για τη δημιουργία μιας ακόμα μεγαλύτερης αυτοκρατορίας από την αραβική. Ο 11ος μέχρι τον 15ο αιώνα είδε την ακμή των «νομαδικών» αυτοκρατοριών από λαούς της στέπας της Κεντρικής Ασίας, τουρκικής και μογγολικής προέλευσης. Φυσικά, εισβολές νομαδικών λαών εναντίον «πολιτισμένων» κρατών υπήρξαν και στο παρελθόν, όπως των Ούννων, των Αβάρων εναντίον της Δύσης, ή των Τζάνγκ και Τζούρχεν εναντίον της Κίνας. Οι εισβολές αυτές όμως ήταν ευκαιριακές και πρόσκαιρες, σε αντίθεση με εκείνες του τέλους του 11ου - αρχές του 15ου αιώνα.

Η στρατιωτική υπεροχή των νομάδων της Κεντρικής Ασίας στηριζόταν στον αριθμό των αλόγων που μπορούσε να θρέψει η στέπα και στον τρόπο ζωής τους, που ήταν ουσιαστικά μια συμβίωση με το άλογο. Καμιά άλλη περιοχή του κόσμου δεν μπορούσε να «αντέξει» την εκτροφή τόσο μεγάλου αριθμού αλόγων. Αυτό σήμαινε πως σε κάθε αναμέτρηση με «πολιτισμένους» αντιπάλους, οι νομάδες είχαν αριθμητική υπεροχή σε ιππικό, αν και όχι απαραίτητα σε συνολικό αριθμό στρατιωτών. Τόσο τα τουρκικά φύλα που εμφανίσθηκαν πρώτα στην Μέση Ανατολή από τα μέσα του 11ου αιώνα, οι Σελτζούκοι, όσο και μετά οι Μογγόλοι και οι Οθωμανοί, ήταν ιππείς.

Ο Τζέγκινς Χαν ήταν ο πρώτος που κατόρθωσε να ενώσει τις μογγολικές φυλές κάτω από την δική του ηγεσία, θέτοντας τέλος στους μεταξύ τους πολέμους (που ευτυχώς για τη Δύση θα ξανάρχιζαν σχεδόν αμέσως μετά το θάνατό του). Έχοντας ενώσει τους Μογγόλους, μπορούσε να κατακτήσει τον κόσμο.

Ο μογγολικός στρατός ήταν ο πρώτος αποκλειστικά και μόνο

έφιππος στρατός στη μέχρι τότε ιστορία. Υπήρχαν βαριοί ιππείς, θωρακισμένοι ανάλογα με τους βυζαντινούς κατάφρακτους ή τους ιππότες της Δύσης της ίδιας εποχής, οπλισμένοι με θώρακες από σιδερένια ελάσματα, κράνη, ασπίδες, δόρατα, σπαθιά, κορίνες² και ευελιξία, στην παραπλάνηση του εχθρού με φαινομενικές υποχωρήσεις και αντεπιθέσεις, όταν ο εχθρός είχε αποδιοργανωθεί στη μάχη, από μακριά με τα τόξα, αλλά και από κοντά με κρούση. Η ταχύτητα προέλασης-υποχώρησης ενός αποκλειστικά έφιππου στρατού όπως ο μογγολικός, έναντι μεικτών στρατών πεζών και ιππέων των αντιπάλων, έδινε στους Μογγόλους στρατηγική και τακτική υπεροχή. Μπορούσαν να επιλέξουν πάντα το ευνοϊκό για εκείνους σημείο επίθεσης και ευνοϊκό πεδίο μάχης. Ο πόλεμος των Μογγόλων είναι ουσιαστικά ο πρώτος «Πόλεμος Αστραπή» της ιστορίας, πολύ πριν οι Γερμανοί του δώσουν το όνομα Blitzkrieg στον Β΄ Παγκόσμιο. Η ταχύτητα προέλασής τους ήταν τόση ώστε να αιφνιδιάζει τους εχθρούς, να τους παραπλανεί, να μην τους επιτρέπει να συγκεντρώνουν τις δυνάμεις, να τους βγάξει συνεχώς εκτός ισορροπίας, να χρησιμοποιεί την τακτική της έμμεσης προσέγγισης αφήνοντάς τους σε αμφιβολία μέχρι την τελευταία στιγμή για τον πραγματικό τους στόχο, (πολύ πριν δυτικοί θεωρητικοί του πολέμου όπως ο Μοντγκόμερυ δώσουν ονομασία στην τακτική αυτή) να αποδιοργανώνει τον ανεφοδιασμό και τα μετόπισθεν τους. Ήταν τόση η ταχύτητα προέλασής τους, μερικές φορές 50-100 χλμ. την ημέρα, που θα τη ζήλευαν και σύγχρονοι μηχανοκίνητοι στρατοί.

Οι Μογγόλοι, όπως και οι Σελτζούκοι, χρησιμοποιούσαν όμως πρώτα και ένα άλλο όπλο που ξαναανακάλυψαν οι Γερμανοί στον πόλεμο Αστραπή: τον ψυχολογικό πόλεμο. Οι Σελτζούκοι και οι Μογγόλοι ήταν οι προπομποί του όπλου της τρομοκράτησης των εχθρικών πληθυσμών, πλήττοντας το ηθικό αμάχων και στρατού. Οι Γερμανοί το επιχείρησαν χρησιμοποιώντας το αεροπορικό όπλο εναντίον πόλεων χωρίς στρατηγική σημασία (Γκουέρνικα, Βαρσοβία, Άμστερνταμ, Ρότερνταμ, Λονδίνο) και πριν από τους Γερμανούς, οι Ιταλοί εναντίον αμάχων στη διάρκεια της κατάληψης της Λιβύης και της Αιθιοπίας³, ενώ και οι Βρετανοί χρησιμοποίησαν βομβαρδισμούς χωρών από τον αέρα στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, ως μέσο ελέγχου πολεμικών φυλών στο Ιράκ, τη Σομαλία, τη Βόρεια Ινδία, Πακιστάν και Αφγανιστάν, ή στρατιωτικών, όπως π.χ. οι περίφημες σειρήνες των Στούκα που επηρέαζαν τα νεύρα των αντιπάλων στρατιωτών.

Οι Μογγόλοι και Σελτζούκοι ήταν οι πρώτοι που εφάρμοσαν

τον ολοκληρωτικό πόλεμο. Κάθε πόλη ή περιοχή που αντιστεκόταν, μεταβαλλόταν σε έρημο με ολοκληρωτική σφαγή όλου του πληθυσμού, ακόμα και των ζώων. Οι πρώτες επιδρομές των Σελτζούκων στη Μικρά Ασία, είχαν ακριβώς αυτό τον στόχο: ερημώνοντας σταδιακά τη χώρα, διώχνοντας ή σκοτώνοντας τους κατοίκους, κατέστρεφαν την ύπαιθρο, δημιουργούσαν υπερπληθυσμό στις πόλεις όπου κατέφευγαν οι πρόσφυγες, και αποδιοργάνωναν τελείως τη δομή των ανατολικών θεμάτων της αυτοκρατορίας. Δυστύχημα για το Βυζάντιο ήταν πως οι ανίκανοι αυτοκράτορες που βασίλευσαν από το 1050 μέχρι την άνοδο του Ρωμανού Δ' το 1068, έδωσαν το χρόνο στους Σελτζούκους να ερημώσουν την ανατολική αυτοκρατορία, σχεδόν ανενόχλητοι. Η ήττα του Μαντζικέρτ ανάτρεψε τη θαρραλέα προσπάθεια του Ρωμανού να ανατρέψει την κατάσταση έστω και την ύστατη στιγμή. Όσο για τους Μογγόλους, ήταν τόσοσ ο τρόμος που προξενούσαν, ώστε λέγεται πως η εμφάνιση έστω και ενός μοναχικού ιππέα οδηγούσε σε πανικό και την υποταγή ολόκληρων πόλεων.

Για τρεις σχεδόν αιώνες, οι Μογγόλοι ήταν ανίκητοι. Ο Τζένγκις Χαν και οι στρατηγοί του κατέλαβαν το βόρειο κινέζικο κράτος των Κιν, την Χορασμία (Περσία - Ιράκ - Αφγανιστάν), την Αραβική Μεσοποταμία καταστρέφοντας ολοσχερώς τη Βαγδάτη, τα ρωσικά πριγκιπάτα, φτάνοντας μέχρι την Πολωνία και την Ουγγαρία όπου συνέτριψαν το 1241 τους Τεύτονες Ιππότες και τους Πολωνούς στη μάχη του Λίγκνιτς, και τους Ούγγρους στη μάχη του Μοχί. Οι διάδοχοι του Τζένγκις Χαν ολοκλήρωσαν το έργο του: ο Κουμπιλάι Χάν, εγγονός του, κατέλαβε το νότιο κινέζικο βασίλειο των Σούνγκ, εγκαθιστώντας τη μογγολική δυναστεία των Γιουάν στην Κίνα, ο Ταμερλάνος στις αρχές του 15ου αιώνα ίδρυσε άλλη μια τεράστια αν και εφήμερη αυτοκρατορία με πρωτεύουσα την Σαμαρκάνδη, συντρίβοντας και τους Οθωμανούς Τούρκους του σουλτάνου Βαγιαζήτ στην μάχη της Άγκυρας το 1402, ενώ ο μογγολικής καταγωγής Μπαμπούρ άρχισε την κατάκτηση της Ινδίας που ολοκλήρωσαν οι διάδοχοί του, νικώντας στην μάχη του Πανιπάτ το 1526 το σουλτάνο Ιμπραήμ Λοντί και καταλαμβάνοντας το Δελχί.

Η παρακμή των Μογγόλων και η σωτηρία της δυτικής Ευρώπης (σε αντίθεση με τη Ρωσία που μεγάλα τμήματά της έμειναν στην κατοχή μογγολικών φυλών, όπως της Χρυσής Ορδής, μέχρι την ανακατάληψή τους από τους Τσάρους Ιβάν Γ' και Ιβάν Δ' τον Τρομερό τον 15ο-16ο αιώνα) από την μογγολική κατάκτηση, οφείλεται σε έριδες και αγώνες που ξέσπασαν για τη διαδοχή του

Τζένγκις Χαν, αμέσως μετά το θάνατό του. Φάνηκε η βασική αδυναμία του νομαδικού τρόπου ζωής των Μογγόλων: ο στρατός τους ήταν ανίκητος, αλλά δεν υπήρχαν θεσμοθετημένοι κανόνες διαδοχής και διοίκησης που μπορούσαν να εξασφαλίσουν την ενότητα της αυτοκρατορίας που είχαν κατακτήσει πάνω στα άλογά τους.

Σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του Μεσαίωνα, φάνηκε πως ο νομάδας στρατιώτης, όταν είχε ικανή ηγεσία που κατόρθωνε να ενώσει μεγάλο αριθμό φυλών, υπερείχε στο πεδίο της μάχης από τους στρατούς των δομημένων αγροτικών-ημιαστικών κρατών, είτε επρόκειτο για τα κινέζικα βασίλεια, τα αραβικά, το Βυζάντιο, την Πολωνία - Λιθουανία, τα ρωσικά πριγκιπάτα, τη Χορασμία (Περσία), τα ινδικά βασίλεια ή τους Τεύτονες Ιππότες. Από την Αναγέννηση όμως και μετά, πρόοδοι στην οικονομία και την τεχνολογία θα έδιναν το πλεονέκτημα στα μέχρι τότε μικρά και κατακερματισμένα βασίλεια της Δυτικής Ευρώπης.

Στο μεταίχμιο όμως του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, άλλη μια δύναμη από την Ανατολή, που ξεκινούσε με νομαδικό παρελθόν και προέλευση, θα απειλούσε σοβαρά –για τελευταία φορά– τη Δύση. Ήταν οι Οθωμανοί Τούρκοι. Η υπεροχή τους οφειλόταν στο συνδυασμό όπλων, πειθαρχίας και τεχνολογικών νεωτερισμών. Στο πρώτο, οι Οθωμανοί συνδύασαν με επιτυχία βαρύ ιππικό (τους σπαχήδες) με ελαφρύ, και βαρύ πεζικό (τους γενίτσαρους), με ελαφρύ, που συχνά προέρχονταν από συμμάχους και υποτελείς. Επίσης κατόρθωσαν να ενσωματώσουν με επιτυχία τους στρατούς νικημένων εθνών στο δικό τους. Στην μάχη της Άγκυρας π.χ., το σερβικό τμήμα του οθωμανικού στρατού πολέμησε με ιδιαίτερο ηρωισμό εναντίον των Μογγόλων.

Ενώ τον 15ο αιώνα οι ευρωπαϊκοί στρατοί φημίζονταν για την γενναιότητα των ιππέων τους (ευγενών ιπποτών ακόμα) αλλά όχι για τον επαγγελματισμό και την πειθαρχία τους (το πρώτο επαγγελματικό τμήμα δυτικού στρατού, οι *compagnies d'ordonnance* της Γαλλίας, έκαναν δειλά την εμφάνισή τους κατά τη βασιλεία του Καρόλου 7ου στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα), ο τουρκικός στρατός διέθετε τους γενίτσαρους, (στον 15ο αιώνα με δύναμη 12.000 ανδρών) που ήταν καθαρά επαγγελματικό σώμα φημισμένο για την πειθαρχία του. Συγχρόνως ο τουρκικός στρατός ήταν ο πρώτος που υιοθέτησε μαζικά και σε τυποποιημένη μορφή το πυροβόλο όπλο (τουφέκι, που είναι τουρκική λέξη) ως κύριο όπλο του πεζικού των γενίτσαρων και το πυροβολικό με τη συνδρομή Χριστιανών ειδικών, όπως του Ούγγρου εξωμότη Ουρβα-

νού που κατασκεύασε τις περίφημες βομβάρδες που γκρέμισαν τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Έτσι, δεν είναι καθόλου εκπληκτικό το ότι οι Οθωμανοί επικράτησαν τον 15ο-16ο-17ο αιώνα εναντίον όλων των αντιπάλων τους, Ευρωπαίων (Σέρβοι, Βούλγαροι, Αλβανοί, Βυζαντινοί, Ούγγροι, Βαλλαχοί, Αυστριακοί, Ισπανοί, Ιταλοί διαφόρων κρατών) και Ασιατών - Αφρικανών (Άραβες, Μαμελούκοι, Βέρβεροι, εν μέρει Ιρανοί) και συχνά εναντίον υπέρτερων αριθμητικά αντιπάλων, όπως στη μάχη του Σιρπιντιγί το 1364, όταν 12.000 Τούρκοι του Λαλά Σαχίν νίκησαν συνασπισμό 20.000 Χριστιανών, των βασιλέων, Λουδοβίκου της Ουγγαρίας, του Κραλ Ουρός 5ου της Σερβίας, του βασιλιά Βουκασίν της Βουλγαρίας και ενός βυζαντινού τμήματος. Η τουρκική υπεροχή έληξε όταν οι δυτικοί στρατοί έγιναν και οι ίδιοι επαγγελματικοί και υιοθέτησαν με τη σειρά τους νέα μέτρα οργάνωσης και απέκτησαν τεχνολογική υπεροχή που οφειλόταν στην οικονομική τους άνθιση από την Αναγέννηση και μετά.

Όπως οι Ρωμαίοι και οι Άραβες πριν, οι Οθωμανοί προσπαθούσαν να κυριαρχήσουν σε όλο και μεγαλύτερο τμήμα του πρώτου επιπέδου, της στεριάς, αμφισβητώντας από τους αντιπάλους τους και επεκτείνοντας την κυριαρχία τους στο δεύτερο επίπεδο, της θάλασσας. Ήδη ο Μωάμεθ ο Β΄ δημιούργησε με τη βοήθεια Χριστιανών (ο ναύαρχος του τουρκικού στόλου στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης ήταν ο Βούλγαρος Μπαλτόγλου) τον πρώτο ισχυρό τουρκικό στόλο. Τον 16ο αιώνα, άλλοι Χριστιανοί εξωμότες, με πιο διάσημους τους αδερφούς Αρούζ και Χαϊρεδίν Βαρβαρόσσα (που η πιο πιθανή καταγωγή τους είναι η Μυτιλήνη) δημιούργησαν έναν επίφοβο στόλο όπου υπηρετούσαν Τούρκοι, Έλληνες, Βορειο-αφρικανοί αλλά και πολλοί δυτικοί Ευρωπαίοι, που κυριάρχησε στη Μεσόγειο και επέκτεινε την οθωμανική αυτοκρατορία μέχρι την Τυνησία, Αλγερία και Μαρόκο, καταλαμβάνοντας και τις τελευταίες ευρωπαϊκές κτήσεις της περιοχής, όπως το δουκάτο του Αιγαίου, τις βενετικές κτήσεις Μεθώνη, Κορώνη, Χαλκίδα (Νεγρεπόντε), Μονεμβασιά, Λευκάδα και Κύπρο. Στο ζενίθ της επέκτασής τους οι Τούρκοι φτάνουν τον Ατλαντικό και συγκρούονται με τους Πορτογάλους του βασιλιά Σεβαστιανού Α΄ που θέλει να τους εκδιώξει από το Μαρόκο. Στις 4 Αυγούστου 1578 οι Πορτογάλοι παθαίνουν πανωλεθρία στην μάχη του Αλκαθέρ και ο Σεβαστιανός σκοτώνεται – άλλο ένα θύμα του προσωπικού τύπου ηγεσίας⁴. Είναι η αρχή της παρακμής της Πορτογαλίας που λίγο αργότερα θα ενσωματωθεί για 100 περίπου χρόνια στην ισπανική αυτοκρατορία.

Το παράδοξο ίσως είναι, πως λίγα χρόνια πριν, αρχίζουν και οι πρώτες ενδείξεις παρακμής της οθωμανικής αυτοκρατορίας, που αποτυχαίνει τελικά στην προσπάθεια κυριαρχίας στο επίπεδο της θάλασσας, στη Μεσόγειο. Το 1565 οι Τούρκοι αποτυγχάνουν να καταλάβουν τη Μάλτα των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη, όπου σκοτώνεται και ο ικανός τους ναύαρχος Τουργκούτ (Ντραγκούτ), μια απώλεια που θα στοιχίσει ακριβά έξι χρόνια αργότερα, όταν οι Τούρκοι ηττώνται αποφασιστικά από τον ενωμένο χριστιανικό στόλο του Χουάν της Αυστρίας (Ισπανοί, Βενετοί, Ιππότες της Μάλτας, Πάπας, Γενουάτες, Έλληνες από Κρήτη και Ιόνια νησιά στην υπηρεσία των Βενετών) στη ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571.

Ο οθωμανικός στόλος θα παραμείνει ισχυρός μέχρι το 17ο αιώνα, όμως η οθωμανική αυτοκρατορία δε θα κατορθώσει ποτέ πια να αμφισβητήσει την κυριαρχία της θάλασσας τουλάχιστον στην δυτική Μεσόγειο, από τους Ευρωπαίους.

Από τον 16ο αιώνα, οι εξελίξεις στην τεχνολογία επιτρέπουν στις ευρωπαϊκές δυνάμεις να κυριαρχήσουν στο δεύτερο επίπεδο, της θάλασσας, και να δημιουργήσουν τις πρώτες υπερπόντιες «παγκόσμιες» αυτοκρατορίες. Η κυριαρχία στο επίπεδο της θάλασσας τους επιτρέπει να διατηρούν αυτοκρατορικές κτήσεις που όχι μόνο δε συνορεύουν στη στεριά με τις μητροπόλεις, αλλά απέχουν χιλιάδες χιλιόμετρα από αυτές. Οι τεχνολογικές εξελίξεις ωθούνται από τις ανάγκες της οικονομίας και της γεωγραφίας⁵ (σήμερα θα την ονομάζαμε γεωπολιτική). Οι ευρωπαϊκές χώρες της Δύσης, αναγκασμένες να βρουν διέξοδο στον Ατλαντικό, περιορισμένες από τη στεριά, όπως η Πορτογαλία στην άκρη της Ευρώπης, όχι αυτάρκειες σε τρόφιμα και πρώτες ύλες, κατασκευάζουν ποντοπόρα εμπορικά ή αλιευτικά πλοία, ικανά να πλέουν μόνο με πανιά, με μεγάλη αυτονομία, χάρη στα πολύ μικρότερα πληρώματά τους από τις κωπήλατες γαλέρες της Μεσογείου.

Τα μεγάλα πληρώματα των γαλερών (500 και πλέον άτομα) έκαναν αδύνατο να πλέουν τα πλοία αυτά μακριά από την ξηρά για περισσότερο από λίγες ημέρες χωρίς ανεφοδιασμό. Τα νέα ποντοπόρα πλοία, το μπορούν. Τα μεγάλα κύματα του Ατλαντικού, και το χρονικό μάκρος των ταξιδιών, καθώς και η ανάγκη μεγάλου ωφέλιμου φορτίου, δημιουργούν σταδιακά πολύ γερά πλοία, με πλευρές υψωμένες για αρκετά μέτρα πάνω από τη θάλασσα, σε αντίθεση με τις γαλέρες που η κουπαστή τους βρίσκεται λιγότερο από δύο μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας.

Στην αρχή υπήρχαν δύο βασικά προβλήματα των νέων πλοίων:

δεν μπορούν να πλεύσουν ενάντια στον άνεμο, όπως οι γαλέρες, και σε αναμέτρηση με τα μεγάλα πληρώματα των γαλερών που τους κάνουν ρεσάλτο, θα υποκύψουν. Η απάντηση βρίσκεται σταδιακά: στο πρώτο πρόβλημα, τα νέα πλοία εφοδιάζονται με τριγωνικά ιστία στην πλώρη και το τελευταίο κατάρτι, που τοποθετούνται σχεδόν παράλληλα με τη θέση του σκάφους, δρουν ως επιπλέον τιμόνι και επιτρέπουν στα πλοία να πλέουν κοντύτερα στον άνεμο. Επιπλέον, τα πλοία, έχοντας μεγάλη αυτονομία, πλέουν από σημείο σε σημείο όχι σε ευθεία, αλλά σε ζικ-ζακ αλλάζοντας πορεία ανάλογα με το πώς φυσάει ο άνεμος (το γνωστό ως «τακ»). Στο δεύτερο, η απάντηση είναι η τοποθέτηση πυροβόλων που βάλουν πλευρικά. Τα υψηλά καταστρώματα και οι βαριές κατασκευές επιτρέπουν την τοποθέτηση τόσων πυροβόλων, ώστε η δύναμη πυρρός ενός και μόνου νέου τύπου πλοίου να αντιστοιχεί σε εκείνη 6-7 γαλέρων. Τα νέα πλοία είναι οι γαλεάσσεσ, υβρίδιος τύπος με κουπιά και πανιά, οι караβέλες, οι карάκες, τα γαλεόνια, που εξελίσσονται από τον 17ο αιώνα στο πολεμικό πλοίο της γραμμής, με δύο και τρεις, σε εξαιρετικές περιπτώσεις ακόμα και τέσσερις σειρές πυροβόλων (*vaisseau de ligne*, *ship of the line*).

Σε κάθε αναμέτρηση με άλλα είδη πλοίων, τα νέα αποδεικνύονται ακαταμάχητα. Οι πορτογαλικές καράκες και караβέλες επεκτείνουν την κυριαρχία τους στην Ερυθρά θάλασσα, τον Ινδικό, μέχρι τις ακτές της Κίνας, συντρίβοντας αραβικούς, ινδικούς, μαλαισιανούς και κινέζικους στόλους όπου και αν τους συναντήσουν. Ακολουθούν Ισπανοί, Ολλανδοί, Γάλλοι και Άγγλοι, σχηματίζοντας απέραντες αυτοκρατορίες. Αγγλικά γαλεόνια συντρίβουν ισπανικές γαλέρες στο Καντίθ, λίγο πριν την Αρμάδα του 1588. Βενετικές γαλεάσσεσ συνεισφέρουν σημαντικά στη συμμαχική νίκη της Ναυπάκτου, αποδιοργανώνοντας με το πυροβολικό τους το κέντρο της τουρκικής παράταξης.

Με τα πλοία της γραμμής, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις δεσπόζουν οριστικά στο επίπεδο της θάλασσας σε όλους τους ωκεανούς και δημιουργούν τις απέραντες αυτοκρατορίες, ελέγχοντας περιοχές πολλαπλάσιες σε πληθυσμό και έκταση από τις μητροπόλεις. Οι αυτοκρατορίες αυτές θα επιζήσουν μέχρι πολύ πρόσφατα, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο, για τους Βρετανούς, Γάλλους και Ολλανδούς και, παράξενη ιδιομορφία της ιστορίας, την πρώτη, των Πορτογάλων, να είναι και η τελευταία, με την ανεξαρτησία της Αγκόλας και Μοζαμβίκης το 1975 και την επιστροφή του Μακάο στην Κίνα το 2000. Έτσι η ιστορία του 16ου μέχρι τις αρχές του 20ου αιώ-

να διδάσκει πως όποιος κυριαρχεί στη θάλασσα ελέγχει τη στεριά, θέση που ανέπτυξε ο Μάχαν τον 19ο αιώνα αλλά είχε γίνει πίστη των αυτοκρατορικών κυβερνήσεων, αιώνες πριν.

Τον 18ο, 19ο και 20ο αιώνα, οι ευρωπαϊκοί πόλεμοι θα κρίνονται τελικά στη θάλασσα. Η δύναμη που θα επικρατεί στο επίπεδο αυτό, είναι η τελική νικήτρια του πολέμου. Ο επταετής πόλεμος κρίνεται στη θάλασσα, και η Μεγάλη Βρετανία είναι η νικήτρια γιατί κατορθώνει να την ελέγξει. Η αμερικάνικη επανάσταση κρίνεται ξανά στη θάλασσα, όπου η έστω και πρόσκαιρη απώλεια τοπικής κυριαρχίας από τους Βρετανούς οδηγεί στις συνθηκολογήσεις του Γιορκτάουν και της Σαρατόγκα. Οι ναπολεόντειοι πόλεμοι κρίνονται ξανά στη θάλασσα, όπου η βρετανική κυριαρχία τους επιτρέπει τη δημιουργία δεύτερου μετώπου στην ιβηρική χερσόνησο, οικονομική ευρωστία σε αντίθεση με τις οικονομικές δυσκολίες του Ναπολέοντα, και πρόκληση δυσάρεσκιας στις ηπειρωτικές δυνάμεις από το «Ηπειρωτικό Σύστημα» του Ναπολέοντα, που οδηγεί διαδοχικά την Πρωσία, τη Σουηδία και τη Ρωσία στο στρατόπεδο των αντιπάλων του Ναπολέοντα, γιατί βλάπτονται οικονομικά. Η Ρωσία ανατρέπει το 1812 τη συνθήκη του Τιλσίτ του 1807, σπάζοντας τον ηπειρωτικό αποκλεισμό που είχε επιβάλει ο Ναπολέων ως αντίμετρο στον ναυτικό τους αποκλεισμό. Για να αναγκάσει τους Ρώσους να επανέλθουν στον αποκλεισμό, ο Ναπολέων αναλαμβάνει τη Ρωσική εκστρατεία που οδηγεί στο χαμό της Μεγάλης Στρατιάς στα χιόνια του ρωσικού χειμώνα. Το 1812 είναι έτσι επακόλουθο των ναυτικών νικών του Αμπουκίρ, Κοπεγχάγης και του Τραφαλγκάρ το 1805. Ο πρώτος και ο δεύτερος παγκόσμιος είναι κατά κάποιο τρόπο επανάληψη των ναπολεόντειων πολέμων. Οι ναυτικές δημοκρατίες, Μεγάλη Βρετανία και ΗΠΑ, που κυριαρχούν στο επίπεδο της θάλασσας, κερδίζουν τον πόλεμο εναντίον των –κυρίως– στεριανών κεντρικών δυνάμεων.

Η κυριαρχία του αέρα

Ο Β΄ Παγκόσμιος και η εποχή του Μεσοπολέμου που προηγήθηκε, είδαν όμως νέες τεχνολογικές εξελίξεις, που ανεβάζουν την επιδίωξη κυριαρχίας σε ένα τρίτο επίπεδο, τον αέρα. Αν μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου όποιος κυριαρχούσε στη θάλασσα ήταν ο νικητής, στο τέλος του Β΄ Παγκόσμιου έγινε ευρύτερα αποδεκτό πως όποιος έλεγχε τον ουρανό, έλεγχε τη θάλασσα και την

ξηρά και ήταν ο τελικός νικητής. Υπέρμαχοι της αεροπορικής ισχύος ήταν ο Ιταλός Τζούλιο Ντουέ και ο Αμερικάνος Μπίλλυ Μίτσελ, πρώτοι μαθητές τους όμως που θα εφάρμοζαν έμπρακτα τις θεωρίες τους, ήταν οι Γερμανοί, με τον «Πόλεμο Αστραπή» (Blitzkrieg).

Το γερμανικό δόγμα του Πολέμου Αστραπή, πρόβλεπε πως η γερμανική αεροπορία, η Luftwaffe, θα αναλάμβανε το ρόλο της τακτικής υποστήριξης, ανοίγοντας το δρόμο στα γερμανικά θωρακισμένα και μηχανοκίνητα. Ουσιαστικά η Luftwaffe ήταν το ιπτάμενο πυροβολικό των γερμανικών δυνάμεων και δεν είχε προβλεφθεί για εκείνη ο ρόλος του στρατηγικού βομβαρδισμού, τον οποίο πρέσβευε ο Ντουέ. Σε όλη τη διάρκεια του πολέμου η Luftwaffe θα στερούταν βαριού βομβαρδιστικού και καταδιωκτικού μακράς εμβέλειας⁶, έλλειψη που θα αποδεικνυόταν πολύ σημαντική, ήδη στις επιχειρήσεις εναντίον της Μεγάλης Βρετανίας (Μάχη της Αγγλίας) και αργότερα όταν η Luftwaffe δεν είχε την δυνατότητα να πλήξει τη σοβιετική παραγωγή όπλων που είχε μεταφερθεί σε μεγάλο βαθμό ανατολικά από τα Ουράλια.

Ήδη στη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου, η συμβολή της αεροπορικής ισχύος αποδείχθηκε καθοριστική: το 1936, όταν εκδηλώθηκε το πραξικόπημα του Φράνκο, οι Γερμανο-ιταλοί έθεσαν στη διάθεσή του μεταγωγικά αεροπλάνα που του επέτρεψαν να μεταφέρει άμεσα μονάδες από το ισπανικό Μαρόκο, που τον υποστήριζαν, στη μητροπολιτική Ισπανία, ώστε στις πρώτες αποφασιστικές ημέρες του πολέμου, το κίνημά του να σταθεροποιηθεί και να ελέγχει σημαντικές περιοχές της Ισπανίας. Το 1938, στο μέτωπο του ποταμού Έβρο, η γερμανο-ιταλική αεροπορία ανέλαβε το ρόλο του ιπτάμενου πυροβολικού, ως γενική πρόβα για τον Πόλεμο Αστραπή, συνεισφέροντας αποφασιστικά στην κατάρρευση της αντίστασης των Ρεπουμπλικάνων. Το επεισόδιο του βομβαρδισμού της Γκουέρνικα δεν είχε καμιά στρατηγική ή τακτική σημασία, ήταν όμως προάγγελος των φοβερών βομβαρδισμών πόλεων και αμάχων στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου.

Η κυριαρχία του ουρανού ήταν καθοριστική σε όλη τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου, από την αρχή του, την αστραπιαία κατάληψη της Πολωνίας, την πτώση της Γαλλίας, την κατάληψη των Βαλκανίων και τα δυο πρώτα χρόνια της επιχείρησης Βαρβαρόσα.

Ένα πολύ ενδιαφέρον επεισόδιο, αποτελούν οι επιχειρήσεις της Νορβηγίας τον Απρίλιο - Ιούνιο του 1940. Εδώ για πρώτη φορά, μια χώρα που κυριαρχούσε αναμφισβήτητα στη θάλασσα, η Μεγάλη Βρετανία, συγκρουόταν με μια χώρα, τη Γερμανία, που κυριαρ-

χούσε στον αέρα. Το θέατρο των επιχειρήσεων ήταν απομακρυσμένο από τις κύριες βάσεις των δύο αντιπάλων, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει η πρώτη μεγάλη κυρίως αεροναυτική σύρραξη της ιστορίας, που με κάποιο τρόπο θα γινόταν πρότυπο για τις επόμενες, όπως τις επιχειρήσεις στη Μεσόγειο το 1941-1943 (Μάλτα, Σικελία, νησιά του Αιγαίου) και στον Ειρηνικό. Η έκβαση της αναμέτρησης απέδειξε την υπεροχή της αεροπορικής κυριαρχίας έναντι της θαλάσσιας. Η Γερμανία νίκησε, αν και με σημαντικές απώλειες στο στόλο της, ενώ σημαντικές ήταν και οι απώλειες των Βρετανών⁷. Από το 1943, όταν η κυρίως αμερικάνικη βιομηχανική παραγωγή είχε εφοδιάσει τους συμμάχους με μεγάλους αριθμούς τετρακινητήριων βομβαρδιστικών, άρχισαν οι στρατηγικοί βομβαρδισμοί της Γερμανίας, από τους Αμερικάνους την ημέρα, και τους Βρετανούς τη νύχτα, με στόχο το παραγωγικό δυναμικό του Άξονα. Τα μέσα της εποχής, όπως αποδείχθηκε, ήταν ικανά για να καταστρέψουν ολοσχερώς μεγάλες πόλεις, αλλά δυσκολεύονταν να ανακαλύψουν και στοχεύσουν με επιτυχία συγκεκριμένα βιομηχανικά συγκροτήματα, όπως αρχικά επιδίωκαν οι Αμερικανοί. Επιπλέον οι ίδιοι οι Αμερικάνοι μέχρι και τα μέσα του 1944 δεν είχαν τελείως ξεκάθαρες προτεραιότητες στόχων, προσπαθώντας να πλήξουν πολλές κατηγορίες συγχρόνως, όπως π.χ. ρουλεμάν⁸, αεροπορική βιομηχανία, γέφυρες και οδικό δίκτυο, παραγωγή ενέργειας (διυλιστήρια και υδροηλεκτρικά φράγματα). Έτσι, παρά τους βομβαρδισμούς, η γερμανική πολεμική παραγωγή έφτασε το απόγειο της το 1944. Αντίθετα, η κυριαρχία του ουρανού ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχή έκβαση της απόβασης της Νορμανδίας, και στο ρόλο της τακτικής υποστήριξης υπήρξε καθοριστική μέχρι την τελική νίκη. Αποφασιστική ήταν η συμβολή της συμμαχικής αεροπορίας στην καταστροφή των γερμανικών επικοινωνιών προς το μέτωπο της Νορμανδίας, την εξουδετέρωση των γερμανικών πάντσερ, και τη διάσπαση του μετώπου της Αβράνς με τη χρήση κυμάτων βαρέων βομβαρδιστικών ως ιπτάμενου πυροβολικού.

Από τα μέσα του 1944, η αμερικάνικη αεροπορία συγκέντρωσε τις επιθέσεις στρατηγικού χαρακτήρα στην ενεργειακή και τη συγκοινωνιακή υποδομή της Γερμανίας και αυτή τη φορά η συμβολή της ήταν αποφασιστική. Οι γερμανικές δυνάμεις υπόφεραν ήδη από το τέλος του 1944 από έλλειψη καυσίμων, πράγμα που μείωνε δραστικά την ευελιξία τους, τις ανάγκαζε να χρησιμοποιούν μεγάλο αριθμό ιπποκίνητων αμαξιών για ανεφοδιασμό, μείωνε στο ελάχιστο τα διαθέσιμα καύσιμα άρα και τις ώρες πτήσης για την εκπαίδευση των πιλότων. Στη γερμανική αντεπίθεση των

Αρδεννίων, βασικός στόχος των Γερμανών ήταν να κυριεύσουν συμμαχικά αποθέματα καυσίμων και ένας από τους λόγους αποτυχίας της επίθεσης ήταν η έλλειψη επαρκών καυσίμων για τις γερμανικές μηχανοκίνητες δυνάμεις. Η καταστροφή της συγκοινωνιακής υποδομής εξάλλου, εμπόδιζε την κανονική ροή εφοδίων των Γερμανών προς το δυτικό μέτωπο και προκαλούσε μεγάλες καθυστερήσεις στην άφιξη ενισχύσεων, γιατί οι γερμανικές φάλαγγες αναγκάζονταν να κινούνται μόνο τη νύχτα.

Τέλος, αν και στη διάρκεια του 1943 και του πρώτου μισού του 1944 οι στρατηγικοί βομβαρδισμοί της Ευρώπης δεν είχαν απόλυτη επιτυχία στο επιθυμητό αποτέλεσμα, να μειώσουν τη γερμανική πολεμική παραγωγή, είχαν ένα άλλο έμμεσο αλλά καθοριστικό αποτέλεσμα. Ανάγκασαν τη Γερμανία να αφιερώσει μεγάλο μέρος της πολεμικής της προσπάθειας στην προστασία του εναέριου χώρου της. Ήδη στο πρώτο μισό του 1944, το 50% περίπου της δύναμης καταδιωκτικών της Luftwaffe ήταν αφιερωμένο στην προστασία της Γερμανίας, άρα έλειπε από τα πολεμικά μέτωπα της Ρωσίας και της Ιταλίας, ενώ στη Γερμανία υπήρχαν συνολικά περισσότερα πυροβόλα για αντιαεροπορική άμυνα από ό,τι στο ανατολικό μέτωπο. Όταν τέθηκε σε υπηρεσία από τις αρχές του 1944 σε μεγάλους αριθμούς το καταδιωκτικό P-51D Mustang⁹, οι Αμερικανοί μπορούσαν να συνοδεύουν τα βαριά βομβαρδιστικά τους σε όλη τη διάρκεια και της μακρύτερης διεξόδου τους, π.χ. μέχρι και την περιοχή του Βερολίνου. Η Luftwaffe προσπάθησε απεγνωσμένα να κρατήσει την κυριαρχία του ουρανού πάνω από το Ράιχ και δεν το κατόρθωσε. Η ραχοκοκαλιά της έσπασε ουσιαστικά πάνω από το Ράιχ στο πρώτο ήμισυ του 1944 και στις μεγάλες αερομαχίες εκείνης της περιόδου οι Αμερικανοί κατάκτησαν την αεροπορική κυριαρχία που ήταν απαραίτητη για την επιτυχή εισβολή και απόβαση στην Νορμανδία.

Η κυριαρχία του ουρανού αποδείχθηκε ακόμα πιο αποφασιστική στον πόλεμο του Ειρηνικού, που λόγω της γεωγραφίας απαιτούσε κυρίως αεροναυτικές επιχειρήσεις. Οι Ιάπωνες συνειδητοποίησαν έγκαιρα τη σημασία της κυριαρχίας του αέρα και ξεκίνησαν τον πόλεμο με την καλύτερη σύνθεση στόλου: 11 αεροπλανοφόρα και 12 θωρηκτά, εναντίον συνολικά 8 αεροπλανοφόρων και 16 θωρηκτών των ΗΠΑ, από τα οποία αντίστοιχα 5 και 8 υπάγονταν στον στόλο του Ειρηνικού. Οι Ιάπωνες διέθεταν μέχρι την έλευση των νέων αμερικανικών καταδιωκτικών στα τέλη του 1942, το καλύτερο καταδιωκτικό στόλου, το Ζέρο, που ήταν ανώτερο από κάθε συμμαχικό καταδιωκτικό στόλου ή Ξηράς¹⁰.

Από το Πέρλ Χάμπορ μέχρι την Οκινάβα, αποδείχθηκε ξανά πως όποιος έλεγχε τον ουρανό, έλεγχε και την θάλασσα και τη στεριά. Τραγική ειρωνεία: ο Ιαπωνικός αιφνιδιασμός στο Πέρλ Χάμπορ ήταν η πρώτη από μια σειρά ιαπωνικές ανολοκλήρωτες νίκες, γιατί ναι μεν έθεσε εκτός μάχης τα 8 αμερικάνικα θωρηκτά, αλλά δεν κατάστρεψε τα 3 αμερικάνικα αεροπλανοφόρα που στάθμευαν εκεί, γιατί απουσίαζαν στη θάλασσα και αμέλησαν να καταστρέψουν τις πολύ ευπρόσβλητες δεξαμενές καυσίμων, που η καταστροφή τους θα παρέτεινε τον πόλεμο σύμφωνα με εκτιμήσεις, για τουλάχιστον ένα έτος, στερώντας τους Αμερικάνους από κάθε δυνατότητα πρωτοβουλίας μέχρι να τα αντικαταστήσουν. Η καταστροφή των θωρηκτών ανάγκασε τους Αμερικάνους, με κύριο θιασώτη και εμπνευστή τον ναύαρχο Νίμιτς, να προσαρμόσουν το δόγμα τους στα νέα δεδομένα, τη χρήση του αεροπλανοφόρου ως κύριας μονάδας κρούσης αντί του θωρηκτού. Ήδη από τα τέλη του 1943 μεγάλες αμερικανικές δυνάμεις κρούσεις (Task Forces) γύρω από πυρήνα αεροπλανοφόρων θα άρχιζαν την ανακατάληψη των χαμένων εδαφών, από νησιωτικό συγκρότημα σε συγκρότημα (Νησιά Σολομώντα, Τζίλμπερτ Μάρσαλ, Μαριάννες, Ιβοζίμα και Οκινάβα), κερδίζοντας αεροναυτικές βάσεις όλο και πιο κοντά στην Ιαπωνία, νικώντας σε σειρά ναυμαχιών τους Ιάπωνες (Μιντγουαίη, Θάλασσα των Φιλιππίνων, Θάλασσα Μπίσμαρκ, Λέιτε) καταδιώκοντας και βυθίζοντας τον ιαπωνικό εμπορικό στόλο και το 1945 ερημώνοντας, σε συνδυασμό με βαριά βομβαρδιστικά B-29¹¹ που εξορμούσαν από τις Μαριάννες και την Οκινάβα, την ίδια την Ιαπωνία, καταστρέφοντας ολοσχερώς τη βιομηχανική της παραγωγή και πνίγοντάς την από έλλειψη πρώτης υλών και ενέργειας. Ο έλεγχος του ουρανού γονάτισε την Ιαπωνία, κάνοντας μη αναγκαία την εισβολή στα ίδια τα ιαπωνικά νησιά, ίσως και χωρίς τη χρησιμοποίηση των δύο ατομικών βομβών.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο, το δόγμα πως ο κυρίαρχος του ουρανού θα ήταν ο νικητής κάθε συμβατικού πολέμου, είχε γίνει κοινά αποδεκτό. Η έμφαση βέβαια είναι στη λέξη «συμβατικού» γιατί η κυριαρχία του ουρανού δεν εξασφάλιζε νίκη σε περίπτωση πυρηνικού πολέμου, όπου όλοι θα ήταν χαμένοι –κατεστραμμένοι ολοκληρωτικά– σύμφωνα με τη θεωρία της «αμοιβαίας εγγυημένης καταστροφής» (mutually assured destruction)¹². Όπως όμως φάνηκε από την εμπειρία του Βιετνάμ και αργότερα στο Αφγανιστάν, η αεροπορική κυριαρχία, όσο απόλυτη και αν ήταν, δεν μπορούσε να δώσει τη νίκη σε ανταρτοπόλεμο και εναντίον μιας καθαρά αγροτικής χώρας όπως το Βόρειο Βιετνάμ που η επιβίωσή του σε πολύ χαμηλό

βιοτικό επίπεδο στηριζόταν σε διασπορά της γεωργικής παραγωγής, ενώ η πολεμική του προσπάθεια βασιζόταν σε γενναιόδωρες εισαγωγές σύγχρονου πολεμικού υλικού από τη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα. Οι πηγές προέλευσης του υλικού ήταν εκτός στόχου για την αμερικάνικη αεροπορία, σύμφωνα με πολιτικές αποφάσεις για περιορισμό του πολέμου, όπως ακόμα και τα σοβιετικά και ουδέτερα πλοία που μετέφεραν τα εφόδια αυτά στο βορειοβιετναμικό λιμάνι του Χαϊφόνγκ, σύμφωνα με τους «κανόνες εμπλοκής» (rules of engagement) των Αμερικανών αεροπόρων. Ανάλογοι κανόνες είχαν ισχύσει και στον πόλεμο της Κορέας, όταν τα κινέζικα Μιγκ απογειώνονταν από βάσεις βόρεια του ποταμού Γιαλού, έπαιρναν ύψος με ασφάλεια και μόνο μετά περνούσαν τον ποταμό προς τον Νότο, εισερχόμενα στον εναέριο χώρο, όπου σύμφωνα με τους τότε κανόνες εμπλοκής της αμερικάνικης κυβέρνησης, οι Αμερικανοί αεροπόροι μπορούσαν να βάλουν εναντίον τους.

Ακόμα και με τέτοιους περιορισμούς σε βάρος τους, είναι αξιοσημείωτη η αποτελεσματικότητα του αεροπορικού όπλου. Στη μεν Κορέα, η αεροπορική κυριαρχία υπήρξε αποφασιστική για τη νίκη των δυνάμεων του ΟΗΕ και τη διατήρηση της ανεξαρτησίας της Ν. Κορέας. Στο Βιετνάμ, η αμερικάνικη αεροπορία σε δύο περιπτώσεις, το 1968 και το 1973 κατόρθωσε να επιβληθεί, με βαρύ τίμημα είναι η αλήθεια, εναντίον του συστήματος αεράμυνας του Β. Βιετνάμ, που διέθετε τα πιο σύγχρονα μέσα της εποχής (βλήματα εδάφους - αέρος ΣΑΜ Σοβιετικής κατασκευής διαφόρων τύπων, ραντάρ, μαχητικά αεροπλάνα MIG 17, 19 και 21 και σύστημα διοίκησης και ελέγχου σύμφωνα με τα σοβιετικά πρότυπα).

Οι συμβατικοί πόλεμοι μετά τον Β΄ Παγκόσμιο ως σήμερα, επιβεβαίωσαν την εμπειρία του πολέμου: σε κάθε αναμέτρηση, όπως στους πέντε ισραηλινο-αραβικούς πολέμους, τα Φάλκλαντ, τον πόλεμο του Κόλπου και τον πόλεμο του Κοσσόβου, ο εμπόλεμος που κυριαρχούσε στον ουρανό ήταν ο τελικός νικητής, ακόμα και εναντίον αριθμητικά υπέρτερων χερσαίων δυνάμεων του αντιπάλου. Η αεροπορία έπαιζε δηλαδή το ρόλο του εξισωτή στο συνολικό ισοζύγιο δυνάμεων.

Η κυριαρχία του διαστήματος

Η απασχόληση και η έγνοια των Αμερικανών μετά τον Β΄ Παγκόσμιο να ανακαλύψουν αποτελεσματικούς τρόπους προστασίας

στο ενδεχόμενο πυρηνικής επίθεσης με βαλλιστικούς πυραύλους και αεροπλάνα, τους οδήγησε σε προσπάθειες εκμετάλλευσης υ-ψηλής τεχνολογίας και επέκτασης σε νέο επίπεδο, το τέταρτο, τον έλεγχο του διαστήματος. Στη δεκαετία του 1980, επί προεδρίας Ρήγκαν, τα προγράμματα αυτά έγιναν γνωστά με τη μάλλον ειρωνική –αλλά όπως αποδείχτηκε καθόλου δικαιολογημένα– ονομασία, «Πόλεμος των Άστρων». Τα πιο σημαντικά προγράμματα που ολοκληρώθηκαν μέχρι σήμερα, σε αντίθεση με άλλα που είναι εν εξελίξει¹³, αφορούν δορυφορικά «δίκτυα» επικοινωνιών και τηλεσκοπίσης. Τα δίκτυα αυτά έχουν πολλαπλές χρήσεις, από διευκόλυνση διοίκησης στα πλαίσια σύγχρονων «Συστημάτων Διοίκησης Ελέγχου Επικοινωνιών Πληροφορικής και Πληροφόρησης» των ενόπλων δυνάμεων, τα γνωστά ως C4 I, ως στρατιωτική χαρτογράφηση, συλλογή πληροφοριών (κατασκοπεία), προγραμματισμό αποστολών μαχητικών και ανάλυσης αποτελεσμάτων κρούσης (mission assessment) και προγραμματισμό βλημάτων τύπου κρουιζ¹⁴.

Στον πόλεμο του Κόλπου, και στον πόλεμο του Κοσσοβού, αποδείχθηκε η χρησιμότητα αυτών των συστημάτων. Ο τελευταίος μάλιστα ήταν ο πρώτος πόλεμος στην ιστορία που κερδήθηκε αποκλειστικά και μόνο με τη χρήση του αεροδιαστημικού όπλου, χωρίς εμπλοκή χερσαίων δυνάμεων από την πλευρά του NATO. Ανάλογα μεταβάλλεται και το αμερικάνικο στρατηγικό δόγμα που μιλάει πια για έλεγχο και επιχειρήσεις «αεροδιαστημικές» (space - air - land - sea environment).

Η τελευταία δεκαετία του 20ου αιώνα δείχνει πιστεύω, τις εξελίξεις της ιστορίας στον 21ο αιώνα: η στρατιωτική κυριαρχία περνάει πια μέσω του ελέγχου του τετάρτου επιπέδου, του διαστήματος. Όποιος ελέγχει το διάστημα, ελέγχει το αεροδιάστημα και από εκεί τη στεριά και τη θάλασσα. Για τις διεθνείς σχέσεις, η ιστορία λοιπόν διδάσκει, πως η εξέλιξη είναι η ακόλουθη: προσπάθεια ελέγχου του πρώτου επιπέδου, της στεριάς, μετά προσπάθεια ελέγχου του δεύτερου επιπέδου, της θάλασσας και μέσω αυτού προέκταση ισχύος (Force projection) και προσπάθεια ελέγχου του πρώτου.

Στη συνέχεια, με μοχλό πάντα την τεχνολογία και την οικονομία, προσπάθεια κυριαρχίας του τρίτου επιπέδου, του αέρα, και μέσω αυτού, προέκταση ισχύος και κυριαρχία στα δύο προηγούμενα, στεριά και θάλασσα, μέχρι το τέλος του 20ού και τις αρχές του 21ου αιώνα, όπου η κυριαρχία στο τέταρτο επίπεδο, το διάστημα, θα είναι η προϋπόθεση για την κυριαρχία και την προέκταση ισχύος στα προηγούμενα τρία.

Στο επίπεδο του διαστήματος η κυριαρχία των ΗΠΑ είναι σήμερα ανάλογη με την κυριαρχία της Μεγάλης Βρετανίας στη θάλασσα τον 19ο αιώνα. Οι ΗΠΑ είναι σήμερα η μοναδική υπερδύναμη που μπορεί να «προεκτείνει ισχύ» σε όλο τον πλανήτη, ακριβώς λόγω της τεχνολογικής της υπεροχής και κυριαρχίας στο αεροδιάστημα. Πιστεύω πως άλλες χώρες θα μπορέσουν να αμφισβητήσουν αυτό το αμερικάνικο μονοπώλιο, όπως έγινε στο παρελθόν με τα άλλα επίπεδα, μόνο αν και όταν αποκτήσουν σημαντική αεροδιαστημική ικανότητα. Τέτοια προσπάθεια έκανε η Σοβιετική Ένωση, αλλά μετά την πτώση της, η Ρωσία φαίνεται λόγω οικονομικής δυσπραγίας να έχει χάσει το παιχνίδι (αν και υπάρχει κάποιο κενό πληροφόρησης για τις πραγματικές σημερινές της δυνατότητες). Οι μεγάλες δυτικές ευρωπαϊκές χώρες κάνουν τα πρώτα διστακτικά βήματα στον τομέα, σημειώνοντας αξιόλογη πρόοδο, αλλά απέχοντας πολύ από τις ΗΠΑ, ενώ η Ιαπωνία λόγω κυρίως δικών της πολιτικών αυτοπεριορισμών, κατάλοιπων του Β΄ Παγκοσμίου, δεν έχει προχωρήσει όσο θα μπορούσε με βάση το οικονομικό και τεχνολογικό της επίπεδο, και η Κίνα μάλλον υστερεί σημαντικά, κυρίως λόγω έλλειψης τεχνολογίας, κενό που προσαθεί να καλύψει με κάθε τρόπο, ακόμα και «παράνομα», με κλοπή δυτικής τεχνολογίας.

Συμπέρασμα

Αν η Ευρωπαϊκή Ένωση αποφασίσει και με την προϋπόθεση βέβαια πως στο μέλλον θα δημιουργήσει θεσμικό πλαίσιο που θα της επιτρέπει πραγματικά συλλογικές αποφάσεις και σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και άμυνας, (και όχι όπως τώρα που η απόφαση λαμβάνεται ως συνισταμένη των απόψεων και συμφερόντων των 15 χωρών-μελών) πραγματικά να εμφανισθεί ως ισοδύναμος εταίρος των ΗΠΑ στη διεθνή πολιτική, θα πρέπει να διαθέτει σημαντική αυτόνομη δυνατότητα προέκτασης ισχύος, δηλαδή ισχυρή παρουσία στο αεροδιάστημα. Η ολοκλήρωση λοιπόν του Β΄ Πυλώνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικής Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ), προϋποθέτει τη γρήγορη προώθηση προγραμμάτων που θα της δώσουν αυτονομία στη χρήση του διαστήματος.

Σημειώσεις

1. Τα Ρωμαϊκά *pila* ήταν έτσι κατασκευασμένα ώστε μετά την ρήψη τους να στραβώνουν όταν χτύπαγαν εχθρικές ασπίδες, ώστε η αφαίρεσή τους πάνω στη μάχη να είναι σχεδόν αδύνατη.

2. Κορίνα (*mace*) είναι σιδερένια μπάλα ή με διαφορετική, πολυεδρική κατάληξη σε ξύλο ή σίδερο μήκους μέχρι ενός μέτρου, που μπορούσε να συντρίβει ασπίδες, θώρακες και περικεφαλαίες

3. Οφείλω την παρατήρηση αυτή στον καθηγητή του Οικονομικού Πανεπιστημίου κ. Π. Τσακαλογιάννη, και L. Freedman (1981).

4. Οι τύποι ηγεσίας εξετάζονται στο 2ο κεφάλαιο.

5. Το σημείο αυτό αναπτύσσεται αμέσως μετά, στο «Πόλεμος και Οικονομία». Ορισμένοι ερευνητές ανέλυσαν αυτές τις μεταβολές στη γεωπολιτική Μετανάστευση του κέντρου βάρους από την Ευρασία στον Ατλαντικό (Spy Kman, 1942, 1944). Ο W. Lippmann (1944), που ως σύμβουλος των προέδρων Roosevelt και Truman έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στη δημιουργία του NATO, γράφει για το ρόλο της Ατλαντικής Κοινότητας που θα συνδέει μεταξύ τους τις δυτικές χώρες που βρίσκονται στις δύο όχθες του Ατλαντικού. NATO σημαίνει North Atlantic Treaty Organization.

6. Στη μάχη της Αγγλίας, τα βασικά βομβαρδιστικά της Luftwaffe ήταν τα Dornier Do-17Z και Do-215B με ανώτατο φορτίο βομβών 1.000 κιλών και ανώτατη εμβέλεια (με φορτίο 550 κιλών) 1.150 χλμ., το Heinkel He-111 P και H με ανώτατο φορτίο 2.500 κιλά και εμβέλεια (με ανώτατο φορτίο) 1.900 χλμ. και το Junkers Ju-88A με ανώτατο φορτίο 2.000 κιλά και εμβέλεια (με φορτίο 1000 κιλών) 2.700 χλμ. Το βασικό γερμανικό καταδιωκτικό Messerschmitt bf-109E είχε εμβέλεια 650 χλμ. Το μοναδικό βαρύ (τετρακινητήριο) βομβαρδιστικό της Luftwaffe που η παραγωγή του έφτασε το μαζικό στάδιο, ήταν το Heinkel He-177A/R (η συνολική παραγωγή όλων των τύπων έφτασε τα 865) με ανώτατο φορτίο 7300 κιλά και εμβέλεια 5.400 χλμ. Το He-177 υπόφερε από μηχανικά προβλήματα, καθώς ανά δύο κινητήρες κινούσαν μια έλικα (συνολικά 4 κινητήρες για δύο έλικες) με αποτέλεσμα να σημειώνονται συχνές αναφλέξεις. Πηγή: William Green.

7. Ο Γερμανικός στόλος απώλεσε ένα βαρύ και δύο ελαφριά καταδρομικά (Blücher, Königsberg και Karlsruhe) και 12 αντιτορπιλικά (Z17, Z18, Z19, Z21, Z22, Z1, Z2, Z3, Z9, Z11, Z12, Z13) από τα 45 συνολικά αντιτορπιλικά που χρησιμοποίησε σε όλη τη διάρκεια του πολέμου η Γερμανία, συν αρκετά μεταγωγικά. Ο Βρετανικός στόλος έχασε το αεροπλανοφόρο Glorious, ένα ελαφρύ καταδρομικό (Curlew) και 7 αντιτορπιλικά (Gurkha, Glowworm, Hardy, Hunter, Afridi, Ardent, Acasta) συν το γαλλικό Bison. Και οι δύο αντίπαλοι υπέστησαν σοβαρές ζημιές σε πολλά άλλα πλοία. Πηγές: Roskill και Taylor.

8. Τριβείς σφαιρών όπου μέσα τους περιστρέφεται ο άξονας μηχανής (ball bearing).

9. Το North American P-51D Mustang ήταν μάλλον το καλύτερο ελικοφόρο καταδιωκτικό του πολέμου. Η εμβέλειά του ήταν 3300 χλμ. με δύο ριπτόμενες δεξαμενές καυσίμων των 91,6 γαλονιών η μία, με ταχύτητα 390 χλμ. στα 10.000 πόδια. Τα βασικά αμερικάνικα βομβαρδιστικά ήταν το Boeing B-17E, F και G Flying Fortress, από τα οποία κατασκευάστηκαν 12.731 (μαζί με τα προγενέστερα μοντέλα A-D) με ανώτατο φορτίο βομβών 5800 κιλών και εμβέλεια 1760 χλμ με το ανώτατο φορτίο ή 5000 χλμ με φορτίο 2724 κιλά, και το Consolidated B-24 D, G, H, J Liberator (που η συνολική παραγωγή έφτασε τα 19.203) με ανώτατο φορτίο 3.629 κιλά και εμβέλεια 3.450 χλμ. με φορτίο 2.268 κιλών με ταχύτητα 306 χλμ. Πηγή: W. Green και B. Gunston.

10. Τα Ιαπωνικά αεροπλανοφόρα ήταν τα (στην παρένθεση ο πρώτος αριθμός το εκτόπισμα, ο δεύτερος ο αριθμός των αεροπλάνων) Hoshō (7470/21) Kaga (38.200/90) Akagi (36.500/91) Ryūjō (10.600/48) Soryū (17.300/73) Shōkaku και Zuikaku (το καθένα 25.675/84) Shōhō και Zuihō (το καθένα 11.262/30) Taiyō (17.830/27). Τα αμερικάνικα ήταν τα Langley (11.050/55), Lexington και Saratoga (το καθένα 36.000/90) Ranger (14.500/86) Enterprise, Hornet, Yorktown (το καθένα 19.800/85) και Wasp (14.700/84). Το Mitsubishi A6M 2-5 Zero ήταν το βασικό καταδιωκτικό στόλου των Ιαπώνων σε όλη τη διάρκεια του πολέμου. Ελαφρύ και εξαιρετικά ευέλικτο, ήταν ταχύτερο και με καλύτερο ρυθμό ανόδου από τα συμμαχικά, μέχρι την έλευση των νέων τύπων Grumman F6F Hellcat, Vought F4U Corsair του Ναυτικού και των πεζοναυτών και τα P-38, P-47 και P-51 της αεροπορίας στρατού των ΗΠΑ που ήταν ταχύτερα, καλύτερα οπλισμένα και διέθεταν αμυντική θωράκιση σε αντίθεση με το ελαφρά κατασκευασμένο Ζέρο. Πηγές: Watts, Green και Lenton.

11. Το Boeing B-29A-C Superfortress από το οποίο κατασκευάστηκαν συνολικά περίπου 3.000 στη διάρκεια του πολέμου, ήταν το βαρύτερο βομβαρδιστικό του πολέμου, με μέγιστο φορτίο βομβών 9072 κιλά και εμβέλεια 5.230 χλμ. με 4.540 κιλά φορτίο. Μια μετασκευή του επέτρεπε να φέρει εξωτερικά δύο βρετανικές βόμβες των 10.000 κιλών η μία. Πηγή: Gunston.

12. Ο Π. Τσακαλογιάννης έφερε στην προσοχή μου το θέμα αλλαγής της στρατηγικής με την παρουσία και διεύρυνση (proliferation) των πυρηνικών όπλων. Το βιβλίο του L. Freedman (1981) περιέχει μία από τις καλύτερες αναλύσεις για το θέμα αυτό.

13. Εν εξελίξει βρίσκονται διάφορα προγράμματα π.χ. εκμετάλλευσης ακτίνων λέιζερ, όπως η προσπάθεια τοποθέτησης ενός «πυροβόλου λέιζερ» σε φορέα Boeing 747 ή άλλο, που θα μπορεί να καταστρέψει βλήματα κρούζι κ.λπ. εν πτήσει, πριν πλήξουν τον στόχο τους.

14. C4 I σημαίνει Command Control Communication Computer Information Systems.

Βιβλιογραφία

- Bath Tony, *Hannibals Campaigns*, Patrick Stephens, 1981.
- Bowman Mastin W., Boiten Theo, *Raiders of the Reich*, Airlife, 1996.
- Burn A.R., *Persia and the Greeks*, Minerva, 1962.
- Chambers James, *The Devils Horsemen*, Atheneum, 1985.
- Connolly Peter, *Hannibal and the Enemies of Rome*, Macdonald Educational, 1977.
- Connolly Peter, *The Greek Armies*, Macdonald Educational, 1977.
- Delbrueck Hans, *Warfare in Antiquity*, University of Nebraska Press, 1990.
- Department of Defense, «Final Report to Congress», *Ο Πόλεμος του Κόλπου*, Φλώρος, 1992.
- Fioravanzo, Giuseppe «A History of Naval Tactical Thought» United States Naval Institute, 1979.
- Freedman Laurence, *The Evolution of Nuclear Strategy*, Studies in International Security, no 20, Mac Millan, 1981.
- Fuller J.F.C., *The Decisive Battles of the Western World*, Paladin, 1970.
- Fuller J.F.C., *The Conduct of War*, Da Capo, 1992.
- Green William, *War Planes of the Second World War*, τόμ. 1, 3, 4, 8, 9, 10, Doubleday, 1967.
- Gunston Bill, *Combat Aircraft of WWII*, Salamander, 1978.
- Hastings Max, *Bomber Command*, Pan, 1981.
- Herzog Chaim, *The Arab Israeli Wars*, Vintage, 1984.
- Hicks John, *A Theory of Economic History*, UP, Oxford, 1969.
- Johnson James E., *The Story of Air Fighting*, Bantam, 1986.
- Jones Archer, *The Art of War in the Western World*, UP, Oxford, 1987.
- Keegan John, *The Face of Battle*, Penguin, 1978.
- Keegan John, *A History of Warfare*, Alfred A. Knopf, 1993.
- Keegan John, *Battle at Sea*, Pimlico, 1993.
- Kennedy Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Unwin Hyman, 1988.
- Kinzey Bert, *The Fury of Desert Storm*, Airlife, 1991.
- Larrazabal J.S., *La guerra de Espana desde el aire*, ediciones Ariel, 1969.
- Lenton H.T., *American Battleships, Carriers and Cruisers*, Macdonald, 1968.
- Lewis Benard, *Οι Άραβες στην Ιστορία*, Γκοβόστης, 1993.

- Liddell Hart Basil, *History of the 2nd WW*, Cassell, 1970.
Lippmann Walter, *US War Aims*, Little Brown and Company, 1944.
Mahan Alfred T., *The influence of Sea Power upon History*.
Murray Williamson, *Luftwaffe, Strategy for Defeat*, Grafton, 1988.
- Osprey Men at Arms:
- Nicolle David, *Armies of the Ottoman Turks*, no 140, 1983.
  - Nicolle David, *The Age of Tamerlane*, no 222, 1990.
  - Nicolle David, *The Armies of Islam*, no 125, 1982.
  - Nicolle David, *Armies of the Muslim Conquest*, no 255, 1993.
  - Nicolle David, *Moghul India*, no 263, 1993.
  - Secunda Nick, *Repubbican Roman Arimy*, no 291, 1996.
  - Turnbull S.R., *The Mongols*, no 105, 1980.
- Osprey, Elite:
- Healy Mark, *The Ancient Assyrians*, no 39, 1991.
  - Nicolle David, *Attila and the Nomadic Hordes*, no 30, 1990.
  - Nicolle David, *The Jannissaries*, no 58, 1995.
  - Secunda Nick, *The Persian Aruny*, no 42, 1992.
  - Secunda Nick, *The Ancient Greeks*, no 7, 1986.
- Osprey, Campaign:
- Henry Chris, *The Ebro 1938*, no 60, 1999.
  - Morrissey Brendan, *Yorktown 1781*, no 47, 1997.
  - Warry John, *Alexander*, no 7, 1991.
- Potter E.B., Nimitz Chester W., *Sea Power*, Prentice Hall, 1960.
Ridgway Matthew B., *The Korean War*, Da Capo, 1967.
Rodgers W.L., *Greek and Roman Naval Warfare*, Naval Ingtitute Press, 1964.
Roskill S.W., *The War at Sea*, Her Majestys Stationery Office, London, 1976.
Roux Jean Paul, *Η ιστορία των Τούρκων*, Γκοβέστης, 1998.
Spykman Nicholas, *Americas Strategy in World Politics*, Harcourt Brace, 1942.
Spykman Nicholas, *The Geography of Peace*, Harcourt Brace, 1944.
Sunday Times, Insight Team, *The Falklands War*, Sphere, 1982.
Taylor J.C., *German Warships of WWII*, Ian Allan, 1977.
Warry John, *Warfare in the Classical World*, Salamander, 1980.
Watts A.J., *Japanese Warships of WWII*, Ian Allan, 1978.
Wolter Gustav. Adolf, *Seeschlachten*, Koehler, 1972.
Zetner Christian, *Die Kriege der Nach kriegszeit*, Suedwest, 1969.
Κυριαζής Νίκος, «Για μια νέα ισορροπία δυνάμεων Ελλάδας-Τουρκίας», *Εστία*, σειρά: Πολιτική και Ιστορία, no 33, 1997.

- Κυριαζής Νίκος, «Η Πορτογαλία διευρύνει τους ορίζοντες της Ευρώπης» *Ιστορία*, Μάρτιος 1997.
- Κυριαζής Νίκος, «Η Ρώμη γίνεται θαλασσοκράτειρα» *Ιστορία*, Αύγουστος 1995.
- Κυριαζής Νίκος, «Το ευρωπαϊκό θαύμα» *Ιστορία*, Σεπτέμβριος 1992.
- Κυριαζής Νίκος, «Αεροπορικοί πόλεμοι μετά τον Β Παγκόσμιο» *Ιστορία*, Ιούλιος 1996.
- Κώνστας Π.Ε., *Στρατηγική*, Αθήνα, 1951.
- Πλατιάς Αθανάσιος, «Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στο Θουκυδίδη» *Εστία*, σειρά: Πολιτική και Ιστορία, no 49, 1999.

